

СИМА ЦЯНЬ. “ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ”¹ “Життєпис Вейського принца”²”

Переклад з давньокитайської В. Гамянін

Вейський принц У Цзі був пізнім сином вейського Чжао-вана і молодшим братом вейського Аньлі-вана³ від різних матерів. Коли упокоївся Чжао-ван і престол перейшов до Аньлі-вана, той наділив принца [титолом] правителя [області] Сіньлін⁴. У цей час з Вей утік Фань Цзюй, ставши міністром Цінь. Щоб помститись Вей Ці⁵ [за образу Фань Цзюя⁶] цінські війська взяли в облогу місто Далян⁷, розгромили вейську армію під Хуаяном⁸ і захопили у полон Ман Мао⁹. Вейський ван із принцом зазнали тяжких втрат.

Принц був людиною чуйною й доброзичливою, водив дружбу з простим людом, [навіть] до мужів недоброчинних і нікчемних ставився з однаковою поштивістю й скромністю, ніколи не чванячись своїм багатством та родовитістю. Тому вчені мужі долали тисячі лі¹⁰, аби стати під його опіку. [При його дворі] жило близько трьох тисяч нахлібників. Зважаючи на принцові чесноти і таку силу гостей, надільні князі понад десять років не наважувались зачіпати Вей.

[Якось, коли] принц з вейським ваном грали в бо¹¹, сигнальні вогнища з північних кордонів сповістили про швидке наближення війська чжаоських загарбників до вейських [застав]. Вейський ван кинув грати і вже був кинувся скликати вище чиновництво на раду, але принц зупинив його, сказавши: “Чжаоський ван виїхав на полювання, а не у військовий похід”, – і сам повернувся до гри. Наляканий ван не міг продовжувати грати. Невдовзі з Півночі знов надійшло донесення: “Чжаоський ван виїхав на полювання і не має нападницьких намірів”. Вейський ван неабияк здивувався і питає: “Звідки принцу відомо про те?” Принц йому: “Серед моїх гостей є й такі, які знають найпотаємніші плани чжаоського вана. Мені постійно доповідають про кожний його порух, так я про все й дізнаюся”. Після цього вейський ван почав остерігатись можливостей і впливу принца й не наважувався допускати його до державних справ.

Жив собі у Вей один сімдесятирічний самотник на ім'я Хоу Їн. Жив він бідно, а служив наглядачем Східної брами Даляню. Дізнавшись, принц відвідав [Хоу Їна], маючи намір щедро його обдарувати. Той відмовився прийняти [дарунки], сказавши: “Десятки років я присвятив самовдосконаленню, тож не можу прийняти панових дарів лиш за те, що, [працюючи] наглядачем брами, живу нужденно”. Тоді принц налаштував бучний бенкет, а коли гості розсілись по місцях, сів у колісницю, [лишивши місце] зліва¹² вільним, і особисто [подався] запросити поважного¹³ Хоу зі Східної брами. Поважний Хоу, обсмикнувши латану одєжину й капелюха, одразу не поступаючись сів у колісницю на принцове почесне місце, аби перевірити принца. Але той, виказуючи ще більшу шанобливість, сам узявся за віжці. Тоді поважний Хоу звернувся до принца [з проханням]: “Маю товариша на ринковій бойні, хотілось би завернути туди”. Принц спрямував колісницю на ринок. Поважний Хоу зійшов донизу, вітаючись з товаришем, [якого звали] Чжу Хай. Під косими поглядами люду він довго стояв, розмовляючи з товаришем, а сам нишком спостерігав за принцом. Але обличчя того ставало дедалі спокійнішим. У цей час бенкетний зал заповнився гостями: вейськими генералами, чиновництвом, родовитою знаттю. Усі чекали на принца, щоб розпочати бенкет. Люди на ринку бачили, як принц тримає віжці колісниці, і коли проходили повз неї, усі нишком лаяли поважного Хоу. Той же, бачачи, що вираз обличчя принца не змінився, розпрощався з товаришем і сів у колісницю. Діставшись двору, принц запросив

поважного Хоу зайняти почесне місце, рекомендувавши йому усіх гостей, чим викликав їх чималий подив. У розпалі бенкету принц підвівся й виступив перед поважним Хоу з побажаннями довголіття. Тоді той звернувся до принца так: “Сьогодні принц вдосталь [наторпівся] від Їна. Їн – усього лише наглядяч Східної брами, а принц зволив особисто правити колісницею аби милостиво запросити Їна посісти місце серед вельможного панства. Хоч я на те й не заслуговую, але на те була воля принца. Відтак і Їн прагнув подбати про добре ім’я принца, саме тому й примусив його довгенько почекати на ринку біля колісниці. Перехожі витріщались на принца, однак його обличчя виказувало дедалі більшу шанобливість. Для народу на ринку Їн тепер – нікчемний людець¹⁴, а принц – благочинний муж, що не цурається простого люду”. По закінченню бенкету поважний Хоу отримав [статус] почесного гостя.

[Якось] поважний Хоу сказав принцу: “М’ясник Чжу Хай, до якого я заходив, є людиною високих чеснот, але світ не відає про те, тому він і усамітнюється на бойні”. Принц заходив відвідати його, та Чжу Хай не квапився із зустрічним візитом. Це дуже дивувало принца.

На двадцятому році правління вейського Аньлі-вана війська цінського Чжао-вана, розгромивши перед тим чжаоську армію при місті Чанпін¹⁵, взяли в облогу місто Ханьдань¹⁶. Старша сестра принца [У Цзі] була дружиною молодшого брата чжаоського Хуейвень-вана¹⁷, вельможного Пін Юаня¹⁸. Вона надсилала вейському вану і принцу численні листи, благаючи Вей про порятунок. Вейський ван спорядив стотисячну армію на чолі з генералом Цзін Бі рятувати Чжао. [У цей час] прибув гонець від цінського вана з посланням: “Мій похід проти Чжао ось-ось має [переможно] завершитись. Хто з надільних князів насмілиться прийти на порятунок, на того неодмінно буде спрямований наступний удар моєї армії після падіння Чжао”. Наляканий, вейський ван вислав гінця [з наказом] Цзін Бі спинити військо і розташуватись табором поблизу Є¹⁹, нібито з метою порятувати Чжао, насправді ж, “тримаючись обох кінців”²⁰, вичікувати, спостерігаючи [за ходом подій]. [Тим часом] гінці від вельможного Пін Юаня один за одним прибували у Вей з докорами вейському принцу: “Шен²¹ тому довіряється своєму шурина, що знає принца як [людину] справедливу, здатну співчувати іншим. Тепер Ханьдань ось-ось має впасти перед цінською [навалою], а підмога з Вей не поспішає надійти, – невже у цьому полягає здатність принца до співпереживання? Втім, принц вільний зневажити Шена, віддавши [Чжао] на поталу Цзін, та невже принц не зглянеться на сестру?” Засмучений принц неупинно благав вейського вана [допомогти Чжао], його красномовні гості вмовляли вана незліченну кількість разів, але той, побоюючись Цзін, так і не послунав принца. Пересвідчившись, що чекати від вана нічого, принц вирішив і собі не лишатись животіти, очікуючи на падіння Чжао. Відтак, скликавши своїх гостей, наладнав понад сотню колісниць, прагнучи самотужки стати на прою з цінським військом і загинути разом із Чжао.

Минаючи Східну браму, він побачився з поважним Хоу і розповів йому про своє бажання загинути [у битві з] цінською навалою. Поважний Хоу сказав: “Най принц зробить усе можливе. А я вже надто старий, щоб рушити за ним”. Проїхавши кілька лі, принц відчув занепокоєння: “Уся Піднебесна знає про моє виняткове ставлення до поважного Хоу. Тепер же я їду на смерть, а він не дав мені бодай півслова напучення. Невже я чимось завинив [перед ним]? “ І він наказав повернути назад. [Прибувши], принц запитав поважного Хоу про причину [такого ставлення]. Той, посміхнувшись, одповів: “Я напевно знав, що принц повернеться. Приязнь принца до вчених мужів відома в усій Піднебесній. Зараз Ви, потрапивши у скруту, не знаходите іншого виходу, як стати на прою з цінським військом, – чи не значить це кинути шмат м’яса голодному тигру? Яка з того користь? І нащо тоді було утримувати стільки нахлібників? Так само

гостинно й привітно принц ставився й до мене. Коли принц поїхав, я не дав йому напущення на дорогу, бо знав, що принца це стурбує і примусить повернутись”. Принц шанобливо вклонився і спитав [у чому ж тут справа]. Тоді поважний Хоу завів його до своєї хати на пару слів та й каже: “Їн чув, що військовий фірман Цзінь Бі постійно знаходиться в опочивальні вана. Ванова улюблена наложниця Жу Цзі частіше [за інших] має щастя бувати в опочивальні, от вона й може викрасти [фірман]. Їн чув, що коли хтось убив батька Жу Цзі, вона три роки вела розшуки, благаючи усіх, починаючи від вана, помститись за батька, але марно. Та коли Жу Цзі, ридаючи, прийшла до принца, він наказав котромусь із нахлібників відтяти голову злочинцю й шанобливо піднести її Жу Цзі. Жу Цзі воліла б віддати за принца життя, але Ви ні про що не просили, тож у неї досі не було слушної нагоди [віддячити]. Якщо принц щиро попрохає, Жу Цзі мусить пообіцяє [допомогти]. Діставши тигрового фірману²², заволодієте армією Цзінь Бі; тоді на півночі порятуєте Чжао, а на заході приборкаєте Цзінь, – так вели війни П’ять Гегемонів²³!” Послухавшись його поради, принц звернувся до Жу Цзі, яка й справді спромоглась викрасти військовий фірман Цзінь Бі.

Перед відбуттям [принца] поважний Хоу сказав: “Генерал, перебуваючи за межами [своєї країни], може не підкоритись наказам правителя, діючи в інтересах держави. Хоч фірман у принца співпадає²⁴ [з половиною Цзінь Бі], але раптом той відмовиться передати [командування] армією й зажадає підтвердження наказу, тоді уся справа буде під загрозою. З Вами може поїхати мій товариш, м’ясник Чжу Хай. Він є людиною неабиякої сили. Послухається Цзінь Бі – прекрасно, а не послухається – накажете [Чжу Хаю] його забити”. Принц зронив сльозу. Поважний Хоу питає: “Невже принц плаче з остраху смерті?” Принц йому: “Цзінь Бі – вольовий і досвідчений воєначальник. Боюсь, він не послухається і доведеться тоді його вбити, тому я і заплакав. Невже я можу злякатися смерті?”

Відтак принц звернувся до Чжу Хая. Той, посміхнувшись, відказав: “Я усього лише м’ясник, орудую ножем на ринку, а принц стільки разів особисто відвідував мене. Я досі не віддячив через те, що розумію нікчемність дрібних подарунків. Але тепер, коли принц опинився у скруті, настав час і мені справити службу, не шкодуючи життя”. Він вирушив разом з принцом. Принц знов навідався до поважного Хоу, аби подякувати. Той сказав: “Я мусив би йти за Вами, але старість не дає. Дозвольте мені рахувати дні Вашого походу і у день, коли Ви дістанетесь табору Цзінь Бі, обернувшись обличчям на північ, утнути собі шию, у такий спосіб провівши принца”. Принц вирушив у похід.

Діставшись С, принц оголосив фальшивий наказ вейського вана про зміщення Цзінь Бі. Той стулив [половинки] фірману, але продовжував сумніватись. Дивлячись на принца, він здійняв руку на знак привітання і каже: “Я зараз очолюю стотисячну армію, яка стоїть табором при кордоні, виконуючи важливу державну місію. А [Ви приїхали] сьогодні однією колісницею і хочете посісти моє місце, невже так можна робити?” [Цзінь Бі] не послухався. Тоді Чжу Хай [витяг] з рукавів залізне било у сорок цзінів²⁵ і забив Цзінь Бі до смерті. Принц очолив армію Цзінь Бі, і, як головнокомандувач, віддав наказ по військах: “Якщо у війську разом [служать] батько й син, [нехай] батько вертається додому; якщо разом [служать] брати, [нехай] старший брат вертає додому; якщо [служить] син-одинок, що не має братів, [нехай] вертається доглядати [батьків]”. Провівши такий відбір, отримали армію у вісімдесят тисяч чоловік. Армія почала наступ і вдарила по цінських військах. Цзінське військо було розбито, Ханьдань врятовано і князівство Чжао збережено. Чжаоський ван з вельможним Пін Юанем вийшли за межі [міста] особисто привітати принца. Вельможний Пін Юань, із сагайдаком стріл за спиною, відкривав принцу дорогу. Чжаоський ван, вклонившись, сказав: “З самої сивої давнини не було ще мужа, що за чеснотами міг би зрівнятись із принцом!” У той час вельможний Пін Юань і думати не смів рівняти себе з принцом [У Цзі].

Коли принц розпрощався з поважним Хоу і дістався армії [Цзінь Бі], поважний Хоу й справді, обернувши лице на північ, покінчив із собою.

Вейського вана страшенно розлютило, що принц викрав фірман, ошукав і забив Цзінь Бі. Знав про те й сам принц. Приборкавши Цзінь і порятувавши Чжао, він наказав генералам вести військо назад до Вей, а сам з нахлібниками лишився у Чжао. Чжаоський Сяочен-ван²⁶ високо оцінив те, що принц, ошукавши Цзінь Бі й заволодівши його армією, зберіг Чжао. Порадившись з вельможним Пін Юанем, [він вирішив] виокремити у дар принцу п'ять міст. Дізнавшись про це, принц став поводитись зарозуміло, чванячись своїми заслугами. Котрийсь із нахлібників сказав принцу: “Є речі, про які не можна забувати, а є – про які не можна не забувати. Якщо хтось зробив принцу добро, про те не можна забувати. Якщо ж принц робить комусь добро, хотілось би, щоб він не пам'ятав про те. Знехтувавши наказом вейського вана й заволодівши армією Цзінь Бі задля порятунку Чжао – то є заслуга перед Чжао, але з Вей Ви повелись не як вірнопідданий²⁷, – якою ж заслугою так пишається принц? Моя принцу порада: не приймати дарунка”. Відтак принц усвідомив свою провину і не знаходив собі прощення. Зустрічаючи його, чжаоський ван особисто вимів [доріжку] і, притримуючись етикету господаря, запросив принца підняти по сходах із західного боку²⁸. Принц гречно відмовився і зайшов разом [з господарем] зі східного боку сходів, пославшись на свій злочин перед Вей, мовляв, його провина перекреслила заслуги перед Чжао. Чжаоський ван до ночі пригощав гостя вином, неупинно пропонуючи прийняти в дарунок п'ять міст, та принц усе відмовлявся. Принц остаточно лишився у Чжао. Тоді чжаоський ван виділив [містечко] Хао²⁹ під принцове “банне помістя”³⁰. Від князівства Вей принцу знов дарувалась [область] Сінлін, [але] принц лишився у Чжао.

Принц зачув, що у Чжао мешкають два вчених анахорети: [один], пан Мао, ховався серед азартних гравців, [другий], пан Сюе, отирався у лавці торгівця напоями. Принц забажав побачитись з ними обома, але ті не давали про себе знати, уникаючи зустрічі. Тоді принц, розпитавши про місце їх перебування, сховався до тих двох людей і залишився дуже радий знайомству. Дізнавшись про це, вельможний Пін Юань сказав своїй дружині: “Раніше я чув, що твій молодший брат принц не має рівних у Піднебесній. Сьогодні ж я дізнався, що він дуже нерозважливо затоваришував з азартним гравцем і торгівцем напоями. Безпутною людиною [став] принц”. Дружина переказала те принцу. Тоді принц подякував їй і розпрощався, сказавши: “Раніше я чув, що вельможний Пін Юань – благочинний муж, тому зрадив вейського вана і порятував Чжао, зваживши саме на його [славне] ім'я. [Однак], вельможний Пін Юань водить дружбу виключно з багатою та чиновною знаттю, цураючись вчених мужів. Коли я, У Цзі, ще мешкав у Даляні, то багато чув про чесноти цих двох людей. Опинившись у Чжао, боявся лиш, що не зможу з ними зустрітись. Коли ж я, У Цзі, йшов знайомитись [із ними], боявся лиш, що вони не захочуть зі мною [знатись]. Вельможний Пін Юань вважає цей [вчинок] сороміцьким, [у такому разі] з ним не варто й знатись”. Відтак принц почав лаштуватись до від'їзду. Дружина вельможного Пін Юаня усе йому докладно переповіла, і той, скинувши капелюха³¹, просив вибачення, тим самим примусивши принца залишитись. Коли про те дізнались нахлібники вельможного Пін Юаня, половина з них подалась геть, приставши до принца. Вчені мужі Піднебесної знов почали сходитись під принцову опіку. [Відтак] принц переважив вельможного Пін Юаня за [кількістю] гостей³².

Принц мешкав у Чжао десять років, не вертаючись додому. Дізнавшись, що принц [усе ще] перебуває у Чжао, цінський [правитель] день і ніч готував армію для східного

походу на Вей. Украй стривожений цим вейський ван вислав гінця до принца з проханням [повернутись]. Принц же, остерігаючись гніву [правителя Вей], під страхом смерті заборонив своїм нахлібникам передавати доручення від вейського вана. Усі його нахлібники проміняли царство Вей на [життя у] Чжао, тому ніхто не наслідився умовляти принца повернутись. Лише пан Мао і пан Сюе удвох прийшли навідати принца з такими словами: “Принц має значну вагу у Чжао, і його ім’я відоме усім надільним правителям лише завдячуючи існуванню Вей. Тепер же Цінь напало на Вей, Вей опинилось у скрутні, а принц і не думає, зглянувшись, прийти на допомогу. Якщо дати можливість Цінь зруйнувати Далян і сплюндрувати родові храми правителів князівства, з якою ж совістю жити тоді принцу в Піднебесній?” Не встиг він скінчити говорити, як принц раптово змінився в обличчі й гукнув запрягати колісницю, вертати до Вей на порятунок.

Коли вейський ван побачив принца, вони обоє розридалися. Принц одразу отримав печатку верховного головнокомандувача і взявся за справу. На тридцятому році правління вейського Аньлі-вана принц розіслав гінців оповістити усіх надільних правителів, які, дізнавшись, що принц очолює армію, спорядили полководців з військами на порятунок Вей. Очолити армію п’яти князівств³³, принц розбив ціньські війська при Заріччі³⁴ і, скориставшись перемогою, примусив загопи Мен Ао³⁵ тікати аж до застави Ханьгу. Затиснуті там, вояки Цінь більше не наважувались потикатись [за власні кордони]. У цей час величність принца воістину сколихнула Піднебесну. Гості з різних князівств підносили йому [трактати] з військової справи, кожному з яких принц давав свою назву. Саме тому [ці трактати] стали широко відомими як “Військова наука вейського принца”³⁶.

Тим часом занепокоєний ціньський ван³⁷ вислав у Вей десять тисяч цзінів золота [наближеним] людям Цзінь Бі [у дарунок] з проханням обмовити принца перед вейським ваном, сказавши йому так: “Десять років принц був у бігах. Тепер його призначено вейським воєначальником. Генерали інших князівств усі перебувають під його началом, тому надільні правителі визнають лише вейського принца і не визнають вейського вана. Принц же має бажання скористатись цим становищем і, сівши обличчям на південь³⁸, стати ваном. Надільні правителі бояться могутності принца і тому волітимуть стати на його боці”. Ціньський ван кілька разів підсилав своїх брехливих посіпак, які лицемірно вітали принца зі скорим сходженням на престол правителя князівства Вей. Ці облудні обмови щодня сягали вух вейського вана, і той не зміг не повірити їм. Внаслідок цього він призначив іншу людину [вейським] воєначальником замість принца. Принц знав, що подальші обмови [можуть призвести до його] загибелі, тому, пославшись на хворобу, облишив державну службу і проводив довгі ночі бенкетуючи з гостями, п’ючи міцні вина й розважаючись із жінками. Так у цілодобових веселоощах і бенкетах сплило чотири роки, аж поки [принц] зрештою не помер від пияцтва. Того ж року³⁹ упокоївся і вейський Аньлі-ван.

Тільки-но у Цінь дізнались про принцову смерть, як Мен Ао негайно отримав наказ напасти на Вей. Його армія захопила двадцять [вейських] міст, започаткувавши тут Східну область⁴⁰. З того часу князівство Цінь, подібно шовкуну, почало виїдати Вей. Через вісімнадцять років⁴¹ вейський ван⁴² потрапив у полон і [усе населення] Даляну було винищене.

Коли Гао Цзу⁴³ був ще безрідним і молодим, він багато чув про чесноти принца [У Цзі]. Посівши престол Сина Неба⁴⁴, кожного разу, коли він проїздив повз Далян, неодмінно приносив жертви [духу] принца. На дванадцятому році свого правління, повертаючись із походу проти Цін Бу⁴⁵, Гао Цзу [звелів] поселити [на цьому місці] п’ять сімей, аби ті доглядали могилу принца й довічно, чотири рази на рік, приносили жертви принцовому [духу].

Слово придворного історика тайши: “Мені доводилось проїздити повз руїни Даляню і я поцікавився брамою І⁴⁶. Виявилось, що так звалась східна міська брама. Усі Великі Мужі Піднебесної⁴⁷ прихильно ставились до вченого люду, але [тільки] вельможний Сіньлін був здатен приймати у себе також відлюдників-анахоретів і не цурався спілкування з низами. Тож небезпідставно [вважають], що слава його переважила [усіх] надільних правителів. Кожного разу, коли Гао Цзу проїздив тут, він наказував [місцевим] жителям безперестанно здійсмати [за принца] молитви”.

Примітки

¹ У даному перекладі були використані оригінальні тексти давньокитайською мовою, а також переклад і коментар даних розділів “Історичних записок”, виконані Р. Вяткіним [Сьма Цянь. Исторические записки. Т. VII. Серия “Памятники литератур Востока”. – М., 1997]

² Вейський принц У Цзі був одним з “Четвірки Великих Вельможних Мужів” (див. “Життєпис вельможного Мен Чана”, прим. 2)

³ Роки правління вейського Аньлі-вана (276–243 до н.е.).

⁴ На території сучасної провінції Хенань.

⁵ Тогочасний вейський міністр.

⁶ Фань Цзюй (?–255 до н.е.), за походженням веець. Ставши жертвою наклепу, він був за наказом вейського міністра Вей Ці несправедливо засуджений до тяжких тілесних покарань. Згодом, змінивши ім’я, був переправлений до Цінь, де у політичній боротьбі переміг цінського міністра Вей Жаня і посів його місце. Після серії невдалих придворних інтриг відійшов у 255 році до н.е. від державних справ і невдовзі помер.

⁷ Столиця князівства Вей.

⁸ Район неподалік відомої гори Хуашань. Охоплює частину територію сучасної провінції Сичуань, Юньнань, Гуйчжоу, Шеньсі.

⁹ Вейський генерал.

¹⁰ ~ 0.5 км. Тисячі лі тут означає “дуже далекі відстані”.

¹¹ Азартна гра, очевидно, різновид китайських шашок.

¹² Місце зліва призначалось для шановних гостей або вищих чинів. справа сидів візниця.

¹³ Дослівно “шен”. Можливий переклад – “учитель” (від “сяньшен” – “першенароджений”).

¹⁴ Дослівно “сяожень” (“дрібна людина”) – одна з основних морально-етичних категорій у вченні Конфуція, уособлення людських вад і недоліків (на противагу поняття “цзюньцзи” – “благочинний муж”).

¹⁵ На території сучасної провінції Шаньсі. Під Чанпіном у 260 до н.е. цінський генерал Бай Ці розгромив армію чжаоського генерала Чжао Ко.

¹⁶ Столиця Чжао. На сучасній території провінції Хебей.

¹⁷ Роки правління чжаоського Хуейвень-вана (298–266 до н.е.).

¹⁸ Титул чжаоського принца “Пін’юань-цзюнь” можна перекласти також як “правитель Пін’юань”, за назвою області у Чжао, яку йому було даровано чжаоським князем (ваном) у особисте володіння. З певних міркувань ми віддаємо перевагу нашому варіантові перекладу (див. також прим. 2 і 3 до “Життєпису вельможного Мен Чана”).

¹⁹ Назва місцевості на території сучасної провінції Хенань.

²⁰ Ідіоматичний вираз. Означає “перестраховуватись, дотримуватись”

нейтралітету (як правило, у небезпечних і непевних ситуаціях)”. Приблизно відповідає виразу “моя хата скраю”.

²¹ Ім’я вельможного Пін Юаня.

²² Металевий знак воєначальника (фірман) у верхній частині інколи мав зображення голови тигра.

²³ 5 найбільш могутніх надільних князів періоду “Весен і Осеней” (722–481 або 770–476 до н.е.): ціський Хуань-гун (685–643 до н.е.), цзіньський Вень-гун (636–628 до н.е.), чуський Чжуан-ван (613–591 до н.е.), уський ван Хелюй (514–496 до н.е.) та юеський ван Гоуцзянь (496–464 до н.е.). За іншою версією це були: ціський Хуань-гун, сунський Сян-гун (650–637 до н.е.), цзіньський Вень-гун, цінський Му-гун (659–621 до н.е.) і чуський Чжуан-ван.

²⁴ Цілий фірман ламався на дві половинки: одна лишалась у правителя, інша – у воєначальника. Наказ, переданий з гінцем, виконувався, якщо половинки точно співпадали.

²⁵ 1 цзінь ~ 516г. Таким чином, било Чжу Хая важило понад 20кг.

²⁶ Роки правління чжаоського Сяочен-вана (265–244 до н.е.).

²⁷ “Вірний чиновник” (чжунчен) – у вченні Конфуція є однією з трьох головних чеснот у поведженні “нижчого” з “вищим” (у даному випадку – володаря з підлеглим). Дві інші – “слухняний син” (з батьками) і “шанобливий брат” (із старшими братами).

²⁸ Західна сторона сходів вважалась почесною і призначалась для високих гостей.

²⁹ Чжаоське поселення у місцевості Чжуншань, близько 100 км на північ від Ханьдань, сучасна територія провінції Хебей.

³⁰ Особисте помістя членів сім’ї імператора (або надільного князя).

³¹ У давнину – знак визнання власної провини.

³² На той час кількість гостей-нахлібників при дворі була одним з найсуттєвіших показників чеснот та достоїнств господаря.

³³ Звичайно серед учасників цього походу називають князівства Чу, Ці, Чжао, Хань і Янь.

³⁴ Заріччям називали: вейці – територію на південних і західних, чжаосці – на південних, а цінці, відповідно, на східних берегах Ріки (Хуанхе).

³⁵ Цінський полководець, дід відомого цінського діяча Мен Тяня.

³⁶ Текст трактату не зберігся.

³⁷ Можливо, тут ідеться вже про майбутнього Цін Шихуана (246–210 до н.е.).

³⁸ “Сидіти обличчям на південь”, приймаючи гостей, було виключним привілеєм правителя, тому цей вираз став ідіоматичним, означаючи “посісти престол”.

³⁹ 243 рік до н.е.

⁴⁰ На території сучасної провінції Хенань. Сталось це у 242 році до н.е.

⁴¹ У 225 році до н.е.

⁴² Останній правитель князівства Вей, ван Цзя, роки правління (227–225 до н.е.).

⁴³ Гао Цзу (256 або 247–195 до н.е.), світське ім’я Лю Бан – засновник і перший імператор династії Хань (206 до н.е. – 220). Роки правління (206–195 до н.е.).

⁴⁴ Одна з поширених назв імператора у Китаї.

⁴⁵ Буквально – “таврований злочинець Бу”. Справжнє ім’я – Їн Бу, один з надільних правителів на початку епохи Хань. У війні князівства Чу з Хань стояв на боці Хань, за що одержав титул правителя області Хуайнань. У 195 році до н.е. підняв військовий заколот, що зазнав поразки, а сам Цін Бу загинув.

⁴⁶ І, або Східна брама, при якій служив Хоу Їн.

⁴⁷ Див. прим. 2.